

У ГЛИБ ВІКІВ

о. Юрій Мищук

●

ФРАГМЕНТИ ДО БІОГРАФІЇ І. МАЗЕПИ

Мета цієї статті дуже скромна: увести до наукового обігу три документи, які стосуються життя й діяльності І. Мазепи. Перший з них нами було виявлено у польських архівосховищах. Автором цього листа, адресованого, очевидно, королеві Яну III Собеському, був учасник посольства Речі Посполитої до Москви, яке очолював вармінський єпископ і коронний канцлер Августин Міхал Радзейовський. Лист важливий тим, що проливає світло на малознаний період біографії Івана Мазепи, коли той був генеральним осавулом на лівобічній Гетьманщині. Тоді Мазепа виконував дипломатичну місію гетьмана І. Самойловича у Москві, визволяючи його сина із заручників і привозячи до столиці імперії старшу гетьманську дочку Параску, дружину київського воєводи Федора Шереметева (померла 20.03.1685 р.). Цей документ подає унікальне свідчення про невдалий замах на Мазепу, який здійснили слуги боярина Троєкурова.

Другий і третій документи мають меншу цінність. Один з них – це типова рукописна газета – “новина”, у якій повідомляється про польсько-російські переговори у Варшаві у 1695 р. у зв’язку з азово-дніпровськими походами, у котрих визначну роль відіграли українські війська на чолі з гетьманом Іваном Мазепою. Автором наступного документа був Лаврентій Крщонович (рік народження невідомий – 1704), визначний церковний діяч, ігумен деяких православних монастирів Гетьманщини, зокрема Свято-Троїцького Іллінського у Чернігові, належить до числа провідних українських поетів доби Високого бароко, який був також гравером і друкарем. Він був поетом з кола чернігівського архієпископа Лазаря Барановича, написав чимало поصات, передмов і віршів, переважно польською та латинською мовами, зокрема панегірик Л. Барановичу “Воскреслий Фенікс” (Чернігів, 1683). Уривок з цього твору в перекладі українською опублікував у наш час Валерій Шевчук⁽¹⁾. Цей визначний поет був добре знайомий з гетьманом Іваном Мазепою і листувався з ним. Його лист до Мазепи від 26(16).11.1696 р. було вміщено літописцем Самійлом Величком на сторінках свого твору⁽²⁾. Інший список цього листа було знайдено нами у рукописному збірнику середини XIX ст., який склав, очевидно, протоієрей з Чернігова Андрій Страдомський. Останній, мабуть, готував якусь роботу з історії Чернігівської єпархії і зробив ряд копій з документів XVII - XVIII ст., у т. ч. тих, що належали перу св. Антонія Стаховського, Лазаря Барановича, Данила Братковського та ін. Найпізніший за хронологією запис було зроблено у 1866 р. Ось його зміст: “Григорий Филимонович Монзалеvский, кандидат Киевской Академии, наставник Черниговской Семинарии (+1866 года). Сочинения его: О связи русского раскола с язычеством и русская духовная журналистика, в прибавлениях к Черниговским епархиальным известиям 1863 и 1864 года. Апреля 9 дня 1866 года протоиерей Андрей Страдомский”⁽³⁾. Збірник списаний однією рукою дрібноватим і не дуже розбірливим почерком, а те, що чорнило вицвіло, а папір пожовкнув, робить читання окремих фрагментів дуже складним.

Лист Крщоновича вміщений у цьому збірнику на аркушах 52-54, до нього додана також цидула з розповіддю про елекцію нового чернігівського владика, яким став св.

Іоанн Максимович. Крщонович висловив у листі свою згоду зайняти вакантну чернігівську кафедру (це сталося по смерті спадкоємця Лазаря Барановича – св. Федосія Углицького). Він стверджував, що раніше не думав про кафедру, але поважні особи в Гетьманщині і з-за її меж спонукали його змінити свою попередню думку. Одна з цих осіб – Василь Красинський, власник Гомеля і Пропойська, листа якого Крщонович пересилав Мазепі, друга – київський митрополит Варлаам Ясинський. Однак чернігівське духовенство не обрало Крщоновича своїм єпископом і у подальшому він зосередився на справах свого монастиря та друкарні при ньому. Вперше даного листа разом з цидулою було опубліковано у виданні літопису С. Величка⁽⁴⁾. Однак А. Страдомський використав, очевидно, інший список, який був лаконічнішим порівняно з тим, що його бачимо у Величка. Його текст варто опублікувати, тим більше, що даний список свідчить про значну історико-краєзнавчу діяльність, яка була розгорнута в Чернігові у другій пол. XIX ст. Цидулу опускаємо через брак місця.

У додатках вміщено три документи. Два з них відносяться до часів Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр., вони репрезентують собою колись дуже значний джерельний масив, тим більше, що перший з них (купча на землю у Любецькому воєводстві) походить із чернігівських дореволюційних архівних зібрань. Другий – лист козелецького городового отамана Івана Суховія київському наказному полковнику Василю Дворецькому, де містилася скарга на соболівського отамана Пилипа Березенка, який прагнув незаконно оволодіти озером. Третій документ кінця XVII ст. стосується міжнародної ситуації у Центральній Європі, боротьби з Османською імперією, яка заторкнула й Україну.

Публікація здійснена згідно з правилами передачі тексту, які не раз оговорювалися в наших статтях на сторінках “Сіверянського літопису”, і тому повторювати їх знову немає потреби.

Примітки:

1) Києво-Могилянська Академія в іменах XVII - XVIII ст. – К., 2001. – С. 300; Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та Бароко XV - XVIII століть. – К., 2006. – Кн. 2. – С. 407.

2) Літопис Самійла Величка. – К., 1991. – Т. 2. – С. 535-539.

3) Національна бібліотека ім. В. Вернадського у Києві (далі – НБ). – Інститут рукописів (далі – ІР). – Арк. 49.

4) Величко С. Летопись событий в Юго-Западной России. – К., 1855. – Т. 3.

№ 1

1683, березня 19. – Смоленськ. – Регест листа дипломата Речі Посполитої до короля Яна III Собеського (?).

“Дано із Смоленська дня 19 березня 1683 року.

Ми дочекалися указу царя його мості і виїхали зі Смоленська до столиці 8 лютого”. Прибули туди 20 числа, зупинилися в маленькому селі Мамонові, що за три милі від столиці. На другий день приїхало 6 царських конюхів, вони провели на постій. Микільські ворота відремонтовані. Ми проїхали повз Крим-город. За Китайгородом став “його мость ксьондз коронний підканцлер, великий посол в кам'яному будинку Миколая Німця, там же зупинились козаки з Сівера і ченці. Їм було заборонено розмовляти з нами і бувати у нас”. Назавтра, 22 лютого, привезли від царів провіант(?).

“Цієї масляної неділі московити безнастанно пили день і ніч для прощення(?), було також багато і пива.

“В ці дні Івана Мазепу, осавула Війська гетьмана Запорозького Сіверського, котрий приїжджав з подарунками до царів їх мость, привозячи гетьманську дочку з зятем Шереметом, (гетьманського) сина визволив із заручників. Коли він їхав вночі з бенкету від одного боярина, то слуги князя Троєкурова кілька разів рубнули його в голову і в руку, за що вони спокували, а викупуваючи від шибениці сина дворецького, заплатили 3500 рублів”.

“До Смоленська генералом над гвардією мають поставити пана Давида Віляна, грека, який втік від імператора і покинув дружину, ще будши католиком; він є молодим і вродливим, бував у чужих землях при боці його мості пана Льва Сапіги, крайчого Великого князя Литовського. Я був у нього...”. “Він шкодує, що опинився тут і не хоче

залишатися на прикордонні. У нас на месі бувало чимало німців-католиків, у них бував його мосьт ксьондз могилевський супреор.

Я читав чолобитну Дорошенка, котрий перебуває на воеводстві у Вятці. Хоч там славне і багате воеводство, що знаходиться близько до Сибіру, він пише з плачем, просячи, щоб його було звідти вивезено, а було дано помістя під столицею, бо я (Дорошенко) це вчинив задля православної віри, горнучись до цієї держави (московської). А тут доведеться забувати й Господа Бога. Я буду, пише, лояльним на очах їх царських величеств. Чолобитну відкладено і наказано 3 роки там перебувати. Дяка - удівця з Вятки було одружено з дружиною єврея доктора Даніеля (лікаря П. Дорошенка –Ю.М.) і послано туди пильнувати Дорошенка, було наказано брати податки. Повезли до Дорошенка і скриню з Новодівичого монастиря”.

Перед нашим прибуттям було послано послів до Туреччини, послано хлопця, Василя Постникова, що був приставом у його мості віленського каштеляна, щоб він ствердив договори з царями на термін 7 років.

“До Криму послано посла Тараканова, а другим послом – Петра Барсова, приготували кількасот штук хутра білок та білих песців”. Татари, калмики й башкири напали на Московію, забрали 2000 душ, котрих було послано ловити осетрів.

“Серед дня було видно комету над московською столицею, яку не було видно в інших місцях і яка налякала москвитів. Посилаю її малюнок.”

(Архів Головної Актів Давніх у Варшаві. – Ф. “Архів Радзивилів”. – Відділ. II. - № 1712.- Оригінал(?), писаний польською мовою).

№ 2

1695, травня 17. – Варшава. – Новини.

“У Варшаві дня 17 травня 1695.

На цьому тижні прийшла вість, що резидент московських царів вчора віддав королеві його мості грамоту, суть якої полягає в тому, що вони посилають зі своїми гетьманами численні війська, щоб відібрати Азов, турецьку фортецю над Дніпром. Інші війська з Шереметом і козацьким гетьманом Мазепою вони посилають на Крим. Вони добиваються, щоб у цей час король його мосьт воював проти Білгородської орди і турецьких військ, також щоб цісар його мосьт і Річ Посполита боронив Венецію; щоб у цей же час згідно з договорами і своїм обов’язком чинили диверсії проти спільного ворога. Просив також резидент і про розговор, який дістав тут же після аудієнції у Вілянові. Під час цих переговорів він ледь не слово в слово повторив королеві його мості те, що було в грамоті; король, маючи Річ Посполиту у такому становищі, роздумував (?), що відписати царям. До того ж вони додали й таку умову, щоб к. й. мосьт давав знати про те: де, коли й куди саме він буде відправляти свої війська. Треба б було, щоб королеві порадили ті, котрі на сеймі не хотіли бачити жодної доброї постанови. Хелмінське біскупство підписане й. к. м. хелмінському біскупові. Зі Львова пишуть, що його мосьт пан Брант, схопивши біля Кам’янця тридцять турків, послав їх до й. мості пана гетьмана, а звідти – до короля й. мості. Ксьондза плоцького біскупа тут вже шохвилини виглядають, бо той обізався кілька днів тому з Берліна, дня 7 цього місяця. Король й. м. здоровий з милості Божої і перебуває у Вілянові, королевич на сеймі ще на замку через слабкість свого здоров’я, яке вже значно поліпшилось.”

(Архів Головної Актів Давніх у Варшаві. – Ф. “Архів Радзивилів”. – Відділ. II. – Суплементум. - № 670.- Оригінал (?). Переклад з польської).

№ 3

1696, листопада 26(16). – Чернігів. - Лист Лаврентія Крщоновича до гетьмана Івана Мазепи.

“Ясневелможный мосце пане гетмане Войск его царского величества Запорожских, мой велце пане патроне и великий добродію!

Свідетель ми есть Бог, яко до сего часу, анім помислив когда о вакансі архиепископии Черниговской, анім дерзнул велможности вашей, милостивому добродіеві моему, в том наприкритися, уважаючи недостойность мою и на так высокое діло слабии сили мои, до того знаючи, яко тот свягий и превисочайший сан архиерейский в Божием есть предувіденни; по реченному апостола, иж (?) яко Бог предуведе, тіх и предустави, а их, яко предустави, тіх и призва сообразни быти образу Сына Своего и (...)* их; яко высок

Господь, а смиренных призывает, а високих издалеча совету (?). Але немногие поважные особы, так з Малой России, яко из-за границы, так духовные, яко и мирские, з которых двоих только знаменитых, посылаю листы вельможности вашей, до мене от тех писаний, зычливостию своею побудили мене и не престають побуждати до того. Дерзнуем толкнути во двери, милостивой ласки вельможности вашей покорне просити, не рач, вельможность ваша, от патронской и добродийской ласки своей и мене, низайшого подножка своего, а о ласку вашей вельможности панскую безпрестанно стараючогося, отринуту.

Нехай то будет без урази вельможности вашей, я не дерзаю приклада[ти] и мои, хоть малии в той Черниговской епархии труди, иж служилем вѣрне более уже двадцати лѣт архиереем тутейшим и о ласку их старалемся, и постригшиися в той же архиерейской катедрѣ, прислугуючися и их царскому пресвѣтлому величеству, почавши от вѣчно достойной памяти царя Алексея Михайловича аж до сего победоносного монархи нашего православного, прислугуючися и рейментаром побѣдоносного монархи нашего, прислугуючися и их милостям полковником черниговским, прислугуючися отчасти, чим змоглем, Церкви Христовой, чого под[т]вѣржають многии з друкарни, не только нашей, але из великороссийской, яко то Евангелие наиболшии, блаженной памяти царя Феодора Алексѣевича виходячие свидетелства, не воспоминаю я тут (?) конклюдии и афикции, тут пред тим, в Малой России, нѣгде не бѣвалих, а теперь многих, особенно почавши от самого монарха, так з коллегіума киевского, якого и з Чернигова, з завистию римлян дедикованних; що все помню за власним моим тщанием и початком; а любо в школах не училием, моглем бы учить и хотѣлем, кгдиби мене архиерей черниговский мною не принудил з послушания до своего дѣла, що, так розумію, стоить за школьное учение. А и теперь безпрестанно прислугуючися и хощу прислуговатися вельможности вашей, щасливе нам господствующему рейментаровѣ малоросыйскому. Покорне прето вельможности вашей, милостивого добродія моего, прошу, нехай ништо тут, в сей епархии (...) * трудов своих не положивши, а (...) * и на ласку и славу себѣ заслугуючися, (...) *, наших, хоч малих заслуг, яко кокош не загребаєт, а в вѣчное нехай нас не выпихает поругание; що зо всіми в той епархии сослужащими (?) моими, вельможности вашей, патрона и великолепного добродія моего, ко найпокорній просячи, зостаю

Вельможности вашей, вельможного мосці пана, патрона и великого добродія, найныжайший подножок, всегдашний доживотный работник, всіх благ временных и вѣчных усердно желаючий смиренный богомолец Лаврентий Крщонович, недостойный игумен монастыря Свято-Троицкого Иллинского черниговского.

Писан ноеврия 16, року 1696."

(НБ. - IP. - Ф. 160.- № 570. - Арк. 52-54 зв. Копія початку XIX ст.)

Додатки:

№ 1

1649, листопада 19(9). –Чернігів. - Купча на продаж власних ґрунтів у Любецькому старостві Іваном Богушем братам Яненкам.

“Я, Иван Богуш, именем своим и Овдотьи Филоновны, жоны своей именем, чиня явно сим вѣчистым добровольным записом сам на себе добра и потомки мои сознаваю, же нинѣшний добровольный запис мой втеляючи, поддаю всем воец и каждому зособна, кому о том вѣдати будет потреба, у каждого суду права и на каждом мѣсту, иж я, маючи добра дедичные в старостве Любецком у Великом князстве Ли[товском,] теж в певным обрубѣ лежачие, названые Богушовсчизна, часть свою власную от дедизны моей Богушов в Осняковсчизне выделенную, которое спокойне заживаючи у вѣчною оные моей части от брата моего, Омеляна Богуша, мнѣ будучая половици у вѣчность Яненкам, братьи рожоной, продал, то есть з полями ораными и з займищами, з пашенными, з борами, дубровами, лѣсами, рѣчками, покосами, сѣножатями, з деревом бортным, з пчолами и без пчол будаи в яком островѣ, через мене выробленными в деревне пажитками, як я сам заживал, таковым же правом за суму сорок коп и двѣ личбы литовское помененным Данилу и Филону Яненкам, братьи рожоной, с своей спокойное посѣсии уступил, а з своего права панства и титулу на половицу, от мене проданную, вѣчными часы зърекся, на што и запис оный пред его милостию старостою любецким, сознавши, подал, который любо под час пожоги любецкой зоставал и пред оным спокойнѣйшим добровольным записом моим апробую и той мой ненарушоный запис пред урядом

казал ствердити и самым остатним сознанием у суду міти волно тегды помененным Яненком вытрочонных кгрунтов и их пожитков так жонам, яко и дітем их, як перед тым от двадцати літ заживали, тегды там и теперь, маючи спокійне заживати и от себе, кому хотіти дати, продати, записати и як хотіть ведлуг воли и нарочного уподобаня своего диспонувати и пожитку своему оборочати, тегды я вічними часы им кого сам чрез себе, жону и потомки мои, и жадный, субординовавшись, особы боронить не мают и вічне зрекаю под закладом таковой суммы сорок и двох коп литовских и на мой нинишний запис с подписом рук их милостей панов при печатех будучих упрошоных на подписи от меня и пана Богуша Енченком, братьи рожоним.

Дан в Чернігове м[іся]ця ноября 9 дня тысяча шестьсот четиридесять девятого року.

(Місто печатей урядовых) Устне и очевисте прошоний от Ивана Богуша, яка писма неуміетного, на місцу печатарь подписался Иван Игнатович.//(арк. 2)

Прошоний о подпись от Ивана Богуша, яко неуміетного писма, при сем запись подписался Кирило Жданович.

На сем м[іс]цу подпись руки старосты любецкого [власною] рукою, писарь.”

(НБ. – IP. – Ф. 10. - № 8468. – Машинописна копія 20-30-х рр. XX ст. Оригінал знаходиться в архіві Чернігівського дворянського зібрання за № 3852.-Арк. 5)

№ 2

1655, вересня 26(160. – Козелець. - Лист козелецького городского отамана Івана Суховія до кийського наказного полковника Василя Дворецького.

“Мні велце ласкавый п[а]не полковнику наказный киевский, добродію мой.

Доброго здоровья от Г[о]сп[о]да Б[о]га зычу в. мс. на многие літа, а при том ознаймую в. мс., добродієви моему, иж атаман літківский, так теж і войт, ускаржалися перед нами на Пилипа Березенка, атамана соболювского, и на войта, иж чинят утиски в их власных уходах, то ест озеро зловили (?) их вечистое; теды давалим им позов под закладом на в. м[іло]сти коп десят; и они, на заруку на дбаючи, не стали; и потом на другой позов стали и жадного доводу и отповеди не чинили, што літківский атаман и войт перед врядом н[а]шим два крот выминалися и з десяти коп до старинных людей оные соболювци не пристановили; теды мы, зрозуміли, же упартостю тоє озеро літківское зловили (?), наказалисмо были, абы от тог[о] часу не важили до того озера втручатися под закладом коп 30 и оные соболювци и декрету нашог[о] не слушают, которых до в. мсти отсилаю, як воля в. мсти згодными (?) ведлуг високого(о) розсудку. При том ласце в. мс. отдаюся. Дан в Козелце дня 16 септевра 1655 г(о)да(?).

В. мсти, добродія моег(о) во всем поволний слуга Иван Суховій, атаман городовий козелецкий.”

(НБ. - IP. - Ф. 160. –704. - Оригінал, завірений печаткою. Адреса на звороті: "Моему велце ласкавому п[а]ну и добродієви его милости пану Василю Дворецькому, полковникови Войска его царского вел[и]чества Запорозкого наказному киевскому, отдати належит").

№ 3

1682 - 1698 – Стамбул. - Регест анонімного листа, адресованого високопоставленій особі Речі Посполитої.

“З Константинополя, 12 квітня 1682 (?).”

Турки готуються до війни. Візир з будинським пашею, сераскиром виступив, загрожує Угорщині. У стамбульській церкві вів переговори московський посол. Ведуть переговори щодо Білої Церкви й Паволочі. Посол австрійського імператора вчора прибув до Стамбулу із сотнею кіннотників.

(Архів Головної Актіви Давніх у Варшаві. – Ф. “Архів Радзивилів”. – Відділ II. - № 1702.- Оригінал, писаний польською мовою.)

